

Ökológiai válságunk történeti gyökerei

— LYNN WHITE, JR. —

A beszélgetés Aldous Huxleyval nemegyszer felejthetetlen monológok hallgatójává tette az embert. Halála előtt vagy egy évvel kedvenc témáinak egyikét: az ember természettel való természetellenes bánásmódját és ennek szomorú következményeit fejtegette.

Illusztrációképpen elmesélte, hogy a megelőző nyáron újra felkereste azt a kis angliai völgyet, ahol gyermekként annyi boldog hónapot töltött. Annak idején szép, füves lankák fogták közre – azóta valami ronda bozót kezdte benőni, mert a burjánzását korábban kordában tartó nyulak többsége elpusztult egy myxomatózis nevű betegségben, amellyel a környékbeli gazdák fertőzték meg őket, hogy csökkentsék a termésben okozott kárt. Nyárspolgári hajlamaim nem engedték, hogy tovább hallgassak, még a szónok érdemeire való tekintettel sem. Közbe kellett szólnom és megemlítenem, hogy a nyúl is csak háziállatként került Angliába 1176-ban, feltehetőleg a parasztok szegényes fehérjefogyasztásán javítandó.

Az élet minden formája változtat környezetén. A leglátványosabb és ugyanakkor legártalmatlanabb példa erre minden kétséget kizárólag a korallpolip. Saját szükségleteit követve hatalmas tenger alatti világot épít, amely kedvezőnek bizonyult mindenféle más állat- és növényfajok ezrei számára. Amióta az emberi faj elterjedt a Földön, mindig komoly befolyással volt környezetére. Ha bizonyítottan nem is, mindenesetre valószínűnek mondható, hogy a vad tüzzel való felhajtásának módszere hozta létre a világ nagy füves pusztaságait, és közrejátszott a pleisztocén szörnyemlőseinek kipusztulásában. A Nílus alsó folyása legalább 6 évezrede emberi alkotás, és nem az az ingoványos afrikai dzsungel, amivé a természet emberi beavatkozás nélkül tette volna. Az 5000 négyzetmérföldet vízzel elárasztó asszuáni gát csak a legutóbbi lépcsőfok egy hosszú folyamatban. Sok térség ökológiáját alakította át a teraszos művelés, az öntözés, a túllegeltetés vagy épp az erdőirtás annak érdekében, hogy a rómaiak a karthágóiak ellen flottát építhessenek, vagy hogy a keresztések az expedícióik során felmerülő logisztikai problémákat megoldják. Marc Blochnak a középkori mezőgazdasági módszereket vizsgáló klasszikus munkáját az a megfigyelés hívta életre, hogy a francia tájnak két különböző típusa van, a nyílt mezők északon és a *bocage* délen és nyugaton. Az emberi dolgok változásai akaratlanul is a nem emberi természet változásaihoz vezetnek. Megfigyelték például, hogy az autók megjelenésével eltűntek azok a hatalmas vebrajok, amelyeket az egykor minden utcát telepötyöző lócitromok tápláltak.

Az ökológiai változások történetírása még mindig olyan kezdetleges, hogy

alig tudunk valamit arról, mi is történt valójában, vagy mi mihez vezetett. Az európai bölény 1627-nél nem korábbi kihalása esetleg a túlzott vadászatnak tudható be. Ennél bonyolultabb kérdéseket illetően gyakran képtelenség megbízható információhoz jutnunk. A frízek és hollandok ezer vagy még több éve igyekeznek az Északi tengert visszaszorítani – ez a folyamat napjainkban a Zuider Zee lecsapolásában csúcsondik ki. Milyen állat-, madár- és halfajok, parti életformák és növények pusztultak ki e folyamat során? Neptunusszal vívott eposzi küzdelmükben nem hagytak-e Németalföld lakói oly módon figyelmen kívül ökológiai értékeket, hogy ez kárára vált az emberi élet minőségének Németalföldön? Nem tudok róla, hogy ezek a kérdések valaha egyáltalán felmerültek, nemhogy válaszra találtak volna.

Az emberek tehát gyakran voltak környezetük dinamikus elemei, de a történettudományok jelen állása szerint általában nem tudjuk, pontosan hol és mikor történtek ember kiváltotta változások, és ezeknek milyen hatásuk volt. A huszadik század utolsó harmadába lépve azonban az ökológiai károk feletti aggodalom rohamosan növekszik. A természettudomány mint a dolgok természetének megértésére tett erőfeszítés különböző korszakokban és különböző népek körében is virágzott. De csak négy generációval ezelőtt történt, hogy Nyugat-Európa és Észak-Amerika összeházasította egymással a tudományt és a technikát, létrehozva természeti környezetünk elméleti és gyakorlati megközelítéseinek egységét. A tudományos ismeretet már Bacon a természet fölött gyakorolt hatalomként értelmezte, de hitvallásának megjelenése az általános gyakorlatban aligha datálható 1850-nél korábbra, talán a vegyipart kivéve, ahol már a 18. században felsejlett. Ennek elfogadása a mindennapos cselekvés modelljeként a mezőgazdaság kialakulása óta a legnagyobb esemény az emberi történelemben, és talán a nem emberi földi történelemben is.

Az új helyzet szinte azonnal elvezetett az ökológia új fogalmának kikristályosodásához; maga az ökológia (ecology) szó az angolban 1873-ban jelent meg. Alig egy évszázaddal később fajunk hatása a környezetre már oly mértékben megnőtt, hogy ezzel lényegileg is megváltozott. Amikor a 14. század elején az első ágyúkat elsütötték, ezek ökológiai hatása annyi volt, hogy munkások kezdték járni az erdőket és a hegyeket kálisó, kén, vasérc és faszénnek való után kutatva, ami valamelyes erózióhoz és erdőpusztuláshoz vezetett. A hidrogénbomba egészen más léptéket jelent: egy azzal vívott háború egész bolygónk genetikáját megváltoztathatja. Londonnak 1285-re már szembe kellett néznie a barnaszén égetéséből származó szmog gondjával, ám a fosszilis tüzelőanyagok mai használata bolygónk egész légköri kémijának olyan megváltozásával fenyeget, amelynek következményeit egyelőre csak találgatni tudjuk. Soha semmilyen teremtménye nem piszkított jobban a maga fészkébe, mint a népességrobbanást és az esztelen urbanizáció rákfenéjét meg a mára

geológiai méreteket öltő szemét- és szennyvíziszap-lerakódást produkáló emberiség, pláne nem ilyen tempóban.

Sokfelől követelnek valamiféle lépéseket, de a konkrét javaslatok, bármilyen tiszteletre méltók legyenek is, túl részlegesek, tüneti vagy negatív jellegűek: le a bombákkal, az óriásplakátokkal, fogamzásgátlót a hinduknak, akik különben is igazán megehetnek a szent teheneiket. Az aggasztó változásokra adott legegyszerűbb válasz persze az, hogy állítsuk meg, vagy ami még jobb, forduljunk a regényes múltba: a ronda töltőállomásokat úgy kell átalakítani, hogy Anne Hathaway házikójának nézzenek ki, vagy – a vadnyugaton – kísértetvárosi kocsmáknak. Az „őspark”-mentalitás mindig egy ökoszisztéma (legyen az San Gimignano vagy a High Sierra) olyan formában való befagyasztása mellett tör lándzsát, ahogy az az első elhajított papírzsebkendő előtt kinézett. De sem az atavizmus, sem pedig a csinosítgatás nem oldja meg korunk ökológiai válsághelyzetét.

Mit tegyünk hát? Ezt egyelőre senki sem tudja. Az alapkérdések végiggondolása nélkül beavatkozásaink még súlyosabb károkhoz vezethetnek, mint amilyeneket orvosolnunk kellene.

Kiindulásként a modern technológia és tudomány előfeltevéseivel és esztörténeti előzményeivel kellene tisztába jönnünk. A tudomány hagyományosan arisztokratikus, spekulatív, intellektuális irányultságú volt; a technika ezzel szemben plebejus, empirikus, tevékenységközpontú. E kettő 19. század közepi összeolvadása minden bizonnyal összefüggésben állt a valamivel korábbi, illetve egykorú demokratikus forradalmakkal, amelyek a társadalmi korlátok lejjebb szállításával a kéz és az ész funkcionális egységét hirdették. A minket sújtó ökológiai válság egy akkoriban megjelenő, merőben újszerű demokratikus kultúra terméke. A kérdés az, vajon a demokratizált világ képes-e megbirkózni saját következményeivel. Valószínűleg nem, hacsak nem gondoljuk újra alapvető előfeltevéseinket.

A technika és a tudomány a nyugati hagyományban

Annyi biztos – ha ez ma már közhelynek számít is –, a modern tudomány és a modern technika jellegzetesen *okcidentális*. Technikánk a világ minden tájáról, mindenekelőtt Kínából származó elemeket is magába olvasztott: ám ma Japánban csakúgy, mint Nigériában, a sikeres technológia nyugati. Tudományosságunk minden valaha volt tudományosság örököse, különösen a középkor nagy mohamedán tudósaié, akik szakértelem és éleselméjűség terén oly sok esetben tettek túl az ókori görögökön: például az orvostudományban al-Razi, az optikában Ibn-al-Haytham vagy a matematikában Omar Khayyam.

E géniuszok számos művének arab eredetije el is veszett, és csak a nyugati fejlődés alapjait jelentő középkori latin fordításokban maradtak fenn. Ma a valamirevaló tudomány egésze nyugati felfogású és módszerű, tekintet nélkül a tudósok nyelvére vagy bőrszínére.

Két másik tény kevésbé ismert, mivel viszonylag új történettudományos munka eredményei. A Nyugat vezető szerepe mind a technikában, mind pedig a tudományban jóval régebbi a 17. század úgynevezett tudományos forradalmánál vagy a 18. századi ipari forradalomnál. E két terminus valójában maga is divatjamúlt, és nem adekvát azzal, amit leírni próbál – fontos lépcsőfokokat két hosszú és egymástól elkülönült fejlődési folyamatban. Legkésőbb Kr. u. 1000 körül, és talán valamilyen mértékben már vagy kétszáz évvel korábban, a Nyugat a gabonaőrlésen kívül más célokra is elkezdett vízenergiát használni. Ezt a 12. század végén a szél munkába fogása követte. Szerény kezdetektől indulva, ám figyelemre méltó következetességgel fejlesztette a Nyugat a rendelkezésekre álló lehetőségeket az erőgépek, az emberi munka kiváltása és az automatizáció terén. Ha valaki kételkedne, idézze csak fel az automatizáció történetének legnagyobb eseményét, a súlyokkal meghajtott mechanikus órát, amely a 14. század elején két változatban is megjelent. A késő középkori latin Nyugat műveltségben nem, viszont alapvető technológiai kapacitását tekintve messze meghaladta kifinomult, csiszolt és esztétikailag lenyűgöző testvérkultúráit, Bizáncot és az Iszlámot. 1444-ben Bessarion, az Itáliába utazó nagy görög egyházférfi levelet írt egy görög hercegnek. Megdöbbsentette a nyugati hajók, fegyverek, textíliák és üveg kiválósága. De legjobban mégis annak látványa döbbsentette meg, ahogy a vízkerekek fát fűrészeltek és a kemencefűjtatókat működtették. Semmi ehhez fogható nem látott soha a Közel-Keleten.

A 15. század végére Európa technológiai fölénye akkora volt, hogy kis, egymással ellenségeskedő nemzetei hódítva, fosztogatva és gyarmatosítva árasztották el a világ összes többi részét. Ennek a technológiai fölénynek a szimbóluma lehetne az, hogy Portugália, a Nyugat egyik leggyengébb állama Kelet-India urává tudott válni, és az is tudott maradni egy évszázadon át. És ne feledjük, hogy Vasco da Gama és Albuquerque technológiája tisztán tapasztalati alapokon nyugodott, alig támaszkodva a tudományra.

Mai hétköznapi szóhasználatunk szerint a modern tudomány kezdete 1543 lehet, amikor Vesalius és Kopernikusz egyszerre jelentették meg műveiket. Nem lekicsinylése azonban teljesítményüknek, ha megjegyezzük, hogy a *Fabrica* vagy a *De revolutionibus* nem olyan struktúrák, amelyek csak úgy egyik napról a másikra létrejöhetnének. A tudomány sajátos nyugati hagyománya valójában a kései 11. században kezdődött az arab és görög tudományos munkák latinra fordítását célzó mozgalommal. Néhány jelentős munkára

– így Theophrastusra – nem kerített ekkor sort a Nyugat hatalmas természet-tudományos étvágya, de kétszáz éven belül a görög és mohamedán tudomány gyakorlatilag teljes korpusza hozzáférhető volt latinul, és az új európai egyetemen buzgón olvasták és kritizálták őket. A kritika új megfigyelésekhez, spekulációhoz és az antik tekintélyeket illető mind nagyobb kételyhez vezetett. A 13. század végére Európa a tudományok területén kiragadta a vezetést az iszlám reszketeg kezéből. Éppoly botorság lenne Newton, Galilei vagy Kopernikusz forradalmi újdonságát tagadni, mint azokét a 14. századi skolasztikusokét, mint Buridan vagy Oresme, akiknek munkájára ők támaszkodhattak. A 11. század előtt még a római időkben is alig beszélhetünk a latin Nyugaton természettudományosságról. A 11. századtól fogva azonban az okcidentális kultúra tudományossága folytonos crescendóval növekszik.

Mivel technológiai és tudományos lendületünk egyaránt a középkorban gyökerezik, onnan nyerte jellegzetességeit, és akkor tett szert világhatalomra, ezért feltehetőleg nem érthetjük meg sem természetüket, sem pedig mai ökológiai hatásukat anélkül, hogy bizonyos alapvető középkori elképzeléseket és fejleményeket ne vennénk szemügyre.

Az ember és a természet középkori felfogása

Egészen a legutóbbi időkig a mezőgazdaság volt a legfőbb foglalkozás még az úgynevezett fejlett társadalmakban is; ezért a földművelési módszerek minden átalakulása döntő fontosságú lehet. Az általában két ökröt vontatta korai ekék nem forgatták meg az ugart, csak felhasították. Ezért keresztbeszántásra is szükség volt, és a parcellák nagyjából négyzetesek voltak. a Közel-Kelet és a Mediterráneum meglehetősen laza talaján és félig száraz éghajlatán ez meglehetősen jól bevált. De az efféle eke nem volt megfelelő Észak-Európa nedves éghajlata és gyakran kötött, ragacsos talaja esetében. A Kr. u. 7. század második felére különféle homályba vesző kísérletek után a parasztok egy teljesen új ekefajtát kezdtek használni, amely egy a barázda vonalát felhasító késből, egy vízszintes, az ugar alávágására szolgáló ekevasból és a megforgatásra szolgáló felső részből állt. Ennek az ekének a földdel való súrlódása akkora volt, hogy vontatása gyakran nem két, hanem nyolc ökröt igényelt. Olyan erővel szántotta fel a földet, hogy keresztbeszántásra nem volt szükség, és a mezők így hosszú sávokra oszlottak.

A könnyű eke korában a földeket egy-egy család fenntartására elegendő méretű részekre osztották. Az önellátás volt a szisztéma alap gondolata. De egy parasztnak nem volt nyolc ökre: hogy az új és hatékonyabb ekét tudják használni, a parasztok a szántáshoz összeadták az ökreiket, és feltehetőleg a

szántáshoz való ilyen hozzájárulásuk arányában részesedtek a földből, sávparcellák formájában. Így a föld elosztását többé nem a családok igényei határozták meg, hanem egy gépezet teljesítménye. Az ember viszonya a termőföldhöz így alapjaiban megváltozott. Odáig az ember a természet része volt, most a természet kizsákmányolója lett. Seholy máshol a világon nem fejlesztettek ki hasonló agrárberendezést. Véletlen-e, hogy a természet irányában oly környörtelen modern technológiát jórészt ezeknek az észak-európai parasztnak a leszármazottai állították elő?

Ugyanez a kizsákmányoló attitűd valamivel Kr. u. 830 előtt jelenik meg Nyugaton képes kalendáriumokban. A korábbi kalendáriumokban a hónapok passzív megszemélyesítéseként voltak jelen. Az új frank kalendáriumok, amelyek a középkori stílust meghatározták, nagyon különböznek ettől: embereket ábrázolnak, amint azok a környezetüket leigázzák: szántanak, aratnak, fát vágnak, disznót ölnek. Az ember és a természet két dolog, és az ember az úr.

Ezek az újdonságok összhangban vannak nagyobb léptékű szellemi folyamatokkal. Hogy az emberek mit kezdenek a környezetükkel, az nagyban múlik azon, hogy mi az elképzelésük a maguk és a környezetet alkotó dolgok viszonyáról. A humánökológiát alapvető módon határozzák meg természetünket és sorsunkat illető hiedelmeink – azaz a vallásosság. Nyugati szemmel nézve evidensnek tűnik ez mondjuk India és Ceylon esetében. De igaz ránk és középkori őseinkre nézve is.

A kereszténység győzelme a pogányság felett kultúránk történetének legnagyobb lelki forradalma. Divatos manapság arról beszélni, hogy – tetszik vagy nem tetszik – „kereszténység utáni korban” élünk. Persze gondolkodásunk és nyelvünk formái nagyrészt megszűntek keresztények lenni, de nézetem szerint a lényeg gyakran elképesztően hasonló maradt a múltbelihez. Mindennapi tevékenységünk például a folytonos haladásba vetett olyan hallgatóságos hiten alapul, amely ismeretlen volt mind a görög-római antikvitás, mind pedig a Kelet számára. Ez mélyen a zsidó-keresztény teleológiában gyökerezik, és attól függetlenül nem is értelmezhető vagy védhető. Hogy a kommunisták is osztják, az csak segít észrevennünk azt, amit máshonnan kiindulva is igazolhatunk: nevezetesen, hogy a marxizmus csakúgy, mint az iszlám, zsidó-keresztény eretnokség. Ma is, mint vagy 1700 éve, jórészt keresztény alapelvek összefüggésrendszerében élünk.

Mit mondott a kereszténység az embereknek az őket környezetükhöz fűző viszonyaikról?

Míg a világ számos mitológiája szolgál teremtéstörténetekkel, a görög-római mitológia sajátosan inkohereus képet mutat ebből a szempontból. Arisztotelészhez hasonlóan az ókori Nyugat gondolkodói tagadták, hogy a látható világnak lett volna egy kezdete. Maga a kezdet fogalma is képtelenség volt

ciklikus időfelfogásuk számára. Ezzel éles ellentétben a kereszténység a judaizmustól nemcsak az idő nem repetitív, lineáris fogalmát örökölte, hanem egy nagyszabású teremtéstörténetet is. Egy szerető és mindenható isten fényt és sötétséget teremtett, égitesteket és a földet, annak minden növényével, állataival, madaraival és halaival. végül Isten megteremtette Ádámot, majd mintegy utólagos ötletként Évát is, hogy az ember ne legyen egyedül. Az ember nevet adott minden állatnak, így alapozva meg uralmát fölöttük. Isten mindezeket kifejezetten az ember javára és uralkodására tervezte: semmi más célja nem volt az egész teremtett világnak, mint hogy az ember céljait szolgálja. És bár az ember a földből vétetett, nem egyszerűen része a természetnek: Isten képmására teremtett.

A kereszténység, különösen nyugati formájában, a világ valaha volt legantropocentrikusabb vallása. Már a 2. században hangsúlyozta mind Tertullianus, mind pedig a lyoni Szt. Irenaeus, hogy Isten Ádammal a megtestesült Krisztus, a második Ádám előképét teremtette meg. Az ember jelentős mértékben osztozik Istennek a természethez viszonyított transzcendenciájában. Kifejezett ellentétben az ókori pogánysággal és (talán a zoroasztrianizmust kivéve) Ázsia vallásaival, a kereszténység nemcsak ember és természet dualizmusát hozta létre, hanem hangsúlyozta azt is, hogy Isten akarata szerint való, hogy az ember a természetet a maga céljaira kihasználja.

A köznapi ember szintjén ez érdekes következményekkel járt. Az antikvitásban minden egyes fának, forrásnak, pataknak, hegynek megvolt a maga *genius loci*-ja, védőszelleme. Ezek a szellemek az ember számára megközelíthetőek voltak, de erősen különböztek tőlük: a kentaurók, faunok és sellők is mutatják ezt az ambivalenciát. Mielőtt kivágtak volna egy fát, bányászni kezdték volna egy hegyet, vagy gátak közé szorítottak volna egy patakot, fontos volt az illetékes szellemet kiengesztelni, és megőrizni vele a békés viszonyt. A pogányság felszámolásával a kereszténység lehetővé tette a természetnek a természeti dolgok iránt közönyös kiaknázását.

Gyakran mondják, hogy az animizmust a kereszténység a szentek kultuszával helyettesítette. Ez igaz, ám a szentkultusz funkcionálisan nagyon különbözik az animizmustól. A szentek nem természeti dolgokban vannak; lehetnek speciális kegyhelyeik, de lakhelyük a mennyekben van. Továbbá egy szent teljes egészében ember; emberként megközelíthető. A szentek mellett persze a kereszténységben ott voltak még a judaizmustól (és talán közvetve a zoroasztrianizmustól) örökölt angyalok és démonok is. De ezek a szentekhez hasonlóan nem helyhez kötöttek. A természeti dolgokban levő szellemek, amelyek korábban a természetet védték az emberrel szemben, kámforrá váltak. Megerősítést nyert az ember evilági spirituális monopóliuma, és leomlottak a természet kizsákmányolására vonatkozó régi tilalmak.

Amikor az ember ilyen sommásan fogalmaz, semmiképp sem árt némi óvatosság. A kereszténység bonyolult vallás, és következményei a közegtől függetlenül eltérőek lehetnek. Az elmondottak igazak lehetnek a középkori Nyugat vonatkozásában, ahol a technológia látványos fejlődésének lehetünk szemtanúi. Ám a görög Kelet, ez a szintén keresztény hitű, magasan civilizált világ, nem produkált jelentős technológiai újítást a 7. század vége, a görögtűz feltalálása után. Az ellentét kulcsa talán a gondolkodás és áhítat ama hangfekvésbeli különbségében van, melyet az összehasonlító vallástudomány talál a görög és a latin egyházak között. A görög egyház hite szerint a bűn az értelem vaksága, és ennek megfelelően a megvilágosodás, az ortodoxia, azaz a világos gondolkodás az, ami üdvözít. Ezzel szemben a latin egyház a bűnt morális rosszként értette, és a helyes magatartás vezet üdvözüléshez. A keleti teológia tehát intellektualista, a nyugati pedig voluntarista. A keleti szent elmélkedik, a nyugati pedig cselekszik. A kereszténységnek a természet leigázását illető konzekvenciái a nyugati vallásosság légkörében könnyebben felszínre kerülhettek.

A valamennyi hitvallás első szakaszában benne foglalt keresztény dogma a teremtésről még egy szempontból hozzájárulhat napjaink ökológiai válságának megértéséhez. Isten a Bibliát, a Szentírást kinyilatkoztatás által adta az embernek. De mivel a természetet Isten teremtette, ezért a természetnek is az isteni értelem megnyilatkozásának kell lennie. A természet Isten jobb megértése érdekében végzett vallásos tanulmányozását nevezték természeti teológiának. A korai egyházban, és általában a görög Keleten, a természetet olyan jelképrendszerként fogták fel, amelyen keresztül Isten az emberhez beszél: a hangya ilyenformán a lustákhoz intézett prédikációt, a felcsapó lángok a lélek törekvését szimbolizálják. A természet ilyen felfogása elsősorban inkább művészi, mint tudományos. Bizánc ugyan nagyszámú görög természettudományos szöveget lemásolt és megőrzött, a mai értelemben vett természettudomány azonban nem virulhatott ebben a közegben.

A latin Nyugaton a természeti teológia a 13. század elejére már egészen más utakat járt. Többé nem a testet öltött jelképekben megnyilvánult isteni üzenet megfejtésén fáradozott, hanem magát Isten gondolkodását próbálta megérteni a teremtett világ működéséből. A szivárvány már nem egyszerűen a remény szimbóluma volt, melyet első ízben Noénak küldött az özönvíz után: Robert Grosseteste, Roger Bacon barát és Freibergi Theodoric megdöbbenten kifinomult eredményekre jutottak a szivárvány optikáját illetően, de munkájukat vallási vizsgálódásként végezték. A 13. századtól egészen Leibnizig és Newtonig minden jelentős természettudós vallásos érdeklődéssel igazolta vizsgálódásait. Ha Galilei nem lett volna annyira szakértő amatőr teológus léte, kevesebb baja lett volna: így a szakmabeliek nehezteltek betolakodásáért.

Newton is inkább teológusnak, mint tudósnek tekintette magát. Csak a 18. század végére vált Isten feltételezése szükségtelemmé a tudósok nagy részére számára.

Nem mindig könnyű a történésznek eldönteni, hogy amikor valaki megindokolja, hogy miért csinálja azt, amit csinál, igazi indítékaira hivatkozik, vagy pusztán kulturálisan elfogadható magyarázatot próbál adni. Az a következtetés, amellyel a nyugati természettudomány kialakulásának hosszú évszázadai során a tudósok ragaszkodtak ahhoz, hogy a tudós feladata és jutalma Isten gondolatainak kifürkészése, a vele való együttgondolkodás, mégis azt sugallja, hogy valóban ez vezette őket. Ha pedig így van, akkor a modern nyugati tudomány a keresztény teológia öntőformájában készült. A teremtés zsidó-keresztény dogmája által vezetett vallásos áhítat adott neki lendületet.

Egy másik keresztény felfogás

Úgy tűnik, olyan következtetések felé haladunk, melyek sok keresztény számára elfogadhatatlanok. Mivel mind a tudomány, mind a technika korunk szent szavai közé tartoznak, egyeseknek kedvére lehet az, hogy egyrészt történetileg a természettudomány nem más, mint a természeti teológia bizonyos meghosszabbítása, másrészt hogy a modern technika legalább részben értelmezhető úgy, mint az ember természetre vonatkoztatott transzcendenciája és a természet fölött jog szerint gyakorolt uralom keresztény dogmájának nyugatias, voluntarisztikus megvalósítása. De fel kell ismernünk, hogy valamivel több mint száz évvel ezelőtt a tudomány és a technika (amelyek eddig teljesen különálló területek voltak) összefogásával olyan hatalmat adott az emberiségnek, amelyik fölött mára, az ökológiai hatások láttán elmondhatjuk, elvesztettük az uralmat – ha pedig ez így van, akkor a kereszténységet hatalmas bűnök terhelik.

Személy szerint nem hiszek benne, hogy a katasztrofális ökológiai következmények elkerülhetők lennének azáltal, hogy megint csak a tudományhoz és a technikához fordulunk. Tudományunk és technikánk az ember természethez való viszonyára vonatkozó olyan keresztény nézetekből nőtt ki, amelyeket nemcsak keresztények és újkeresztények osztanak, de olyanok is, akik magukat szívesen tekintik posztkereszténynek. Kopernikusz ide vagy oda, a világ kis bolygónk körül forog. Bármit mondjon Darwin, lelkünk mélyén nem tartjuk magunkat a természet részének. A természet fölött állunk, lenézzük, kényünk-kedvünk szerint használjuk. Kalifornia frissen megválasztott kormányzója, aki hozzám hasonlóan egyházi személy, de nálam kevésbé aggályoskodó, a keresztény hagyományt tolmácsolta, amikor állítólag azt mondta:

„Ha láttál már egyetlen vörösfenyőt, láttad mindet.” Egy keresztény számára egy fa nem lehet több pusztá fizikai ténynél. A szent liget gondolata mint olyan teljesen idegen a kereszténységtől és a nyugati éthosztól. A keresztény misszionáriusok majd két évezrede irtják a bálványimádó – mert a természet lélekkel felruházó – szent ligeteket.

Hogy hogyan nyúlunk az ökológiához, az az ember és természet viszonyáról alkotott elképzeléseinken múlik. Még több tudomány és technika nem fog kivezetni minket a jelen ökológiai válságából, amíg nem találunk új vallást, vagy nem gondoljuk újra a meglévőt. Korunk egyszerű forradalmárai, a beatnikék, egészséges ösztönnel fordulnak a kereszténység ember és természet viszonyát illető felfogásának tükröképét mutató Zenhez. A Zent azonban éppoly alapvetően határozza meg az ázsiai történelem, mint a kereszténységet a nyugati tapasztalat, és erős kételyeim vannak itteni alkalmazhatósága tekintetében.

Tekintetbe kellene vennünk a kereszténység Krisztus utáni legnagyobb forradalmárát, Assisi Szent Ferencet. Szent Ferenc legnagyobb csodája, hogy sok baloldali követőjével ellentétben nem végezte máglyán. Olyan nyilvánvalóan eretnek volt, hogy a nagy és érzékeny keresztény Szent Bonaventura, a ferences rend generálisa megpróbálta eltüntetni a ferenceségről szóló korai beszámolókat. Ferenc megértésének kulcsa hite az alázat erényében, nemcsak az egyes ember, hanem az emberiség mint faj nézőpontjából is. Ferenc megkísérelte megdönteni az ember uralkodói hatalmát a teremtés fölött és létrehozni Isten valamennyi teremtményének demokráciáját. Számára a hangya többé nem egyszerűen a lustáknak szánt példázat, és a lángok sem az Isten felé törekvő lélek jelei, hanem Hangya fivér és Láng nővér, akik éppúgy a Teremtőt dicsérik a maguk módján, mint ahogy Ember fivér is teszi.

A későbbi kommentátorok azt mondják, hogy Ferenc azért prédikált a madarakhoz, hogy megintse az embereket, akik nem hallgatták meg. De a források nem erről beszélnek: Isten dicséretére biztatta a kicsiny madarakat, és ők spirituális eksztázisban verdestek szárnyaikkal, és örvendezve csiviteltek. A szentek, különösen egyes ír szentek legendái sokszor foglalkoztak a szentek állatokkal véghezvitt cselekedeteivel, de véleményem szerint minden esetben azért, hogy az állatok fölötti emberi hatalmukat hangsúlyozzák. Ferencnél más a helyzet. A Gubbio körüli tájon az Appenninekben egy farkas garázdálkodott. Szent Ferenc, így a legenda, beszélt a farkashoz, és meggyőzte cselekedetei helytelenségéről. A farkas megbánta bűnét, a szentség hírében halt meg, és megszentelt földbe temették.

Hamar eltiporták azt, amit Sir Steven Runciman „az állati lélek ferences doktrínájának” nevez. Tudatos vagy tudattalan módon valószínűleg az ekkoriban Itáliában és Dél-Franciaországban nyüzsgő kathar eretnekek reinkarná-

cióhite inspirálhatta, akikhez ez a meggyőződés eredetileg Indiából juthatott. Fontos tény, hogy körülbelül ugyanekkor, 1200 körül, a lélekvándorláshit jelei a nyugati judaizmusban, a provanszál Kabbalában is fellelhetők. De Ferenc nem volt sem lélekvándorlás-hívő, sem pedig panteista. Természet- és emberképe egy egészen sajátos pánpszüchizmuson alapult, amely egyaránt vonatkozott minden élő és élettelen dologra, amelyek mind azért vannak, hogy transzcendens teremtetjük dicsőségét zengjék, aki a kozmikus alázat legnagyobb gesztusaként testet öltött, védtelenül feküdt egy jászolban, és egy fára szögezve szenvedett ki.

Nem akarom azt mondani, hogy a sok mai amerikai, akit aggodalommal tölt el ökológiai válságunk, képes lenne vagy egyáltalán akarna farkasokkal lelki beszélgetést folytatni vagy madarakat buzdítani. Ám a globális környezet mai egyre növekvő pusztulása egy olyan dinamikus technika és tudomány műve, amelyek abban a középkori világban gyökereznek, amely ellen Szent Ferenc oly eredeti módon lázadt. Térhódítása tehát nem érthető meg, ha elválasztjuk a keresztény dogmában mélyen gyökerező sajátos, a természetre vonatkozó attitűdöktől. Hogy a legtöbb ember ezeket az attitűdöket nem tartja keresztényinek, az lényegtelen. Társadalmunkban nem vetette meg a lábát egyetlen olyan értékrend sem, amely átvehette volna a keresztény értékrend szerepét. És az ökológiai válság mindaddig tovább mélyül, amíg nem utasítjuk vissza azt a keresztény axiómát, amely szerint a természet csak arra való, hogy az embert szolgálja.

A nyugati világ legnagyobb lelki forradalmára, Szent Ferenc előállt valamivel, ami az ő számára ember és természet viszonyának keresztény felfogására kínált alternatívát: az ember korlátlan uralmát a teremtett világ felett minden teremtmény egyenlőségének gondolatával próbálta helyettesíteni. Kudarcot vallott. Mai tudományunk és technológiánk oly mértékben át van itatva a természettel szembeni ortodox keresztény arroganciával, hogy ha csak ezekre támaszkodunk, az ökológiai krízisre semmiféle megoldást nem remélhetünk. Mivel a baj gyökerei nagyban vallásiak, a gyógyírnak is lényegében vallási természetűnek kell lennie, nevezzük bárminek is. Át kell gondolnunk és éreznünk természetünket és sorsunkat. Ehhez útmutatással szolgálhat a korai ferencesek mélyen vallásos, ám eretnek felfogása a természet minden egyes részletének spirituális autonómiájáról. Szent Ferencet javaslom az ökológusok védőszentjéül.

Fordította Kiséry András